

TALÁLKOZÁS A VITKOVICS-KÓDEX ÍRÓJÁVAL

(ADALÉKOK A KÓDEXÍRÁS LÉLEKTANÁHOZ)

PAPP ZSUZSANNA

Egy kódex eredeti példányának kézbevétele mindent felülmúló élményt jelent az olvasó számára. Nincs az a tökéletes, színes hasonmás kiadás, amely pótolni tudná a több száz éves eredeti példány sárgult, sérült, a merítőháló nyomait és a vízjeleket tükröző papírjának tapintását, a kódexírónak a hibákat vakarással, áthúzgálásokkal, színes tintás kiegészítésekkel tarkított írását kézben tartani.

A kódexet végigolvasva, sőt többször átnézve az addig ismeretlen, a ferde írópult előtt görnyedő scriptor testet ölt. Megismerni szokásait, következetességét és annak ellenkezőjét írás közben. Észrevenni fáradsághullámait a hibákkal tarkított oldalakat nézve, a tolla minőségét, azt, hogy mikor van már fogytán a tinta, mikor mártotta bele az üvegbe, amelynek az eredménye a vastagabb duktusú betű, egy tintapaca vagy éppen hibázás (szótagkihagyás, ékezetfeledés stb.).

A facsimile-kiadásban nem látszik, hogy a temperafesték-sűrűségű piros és zöld tinta átütődött a lap versójára vagy fordítva, hogy a kódex összezsúrkásakor a még meg nem száradt tinta nyomot hagyott a szemközti lapon, mely „értelmes” tollvonásnak tűnhet, és gondolkodóba ejtheti a kódex vizsgálóját, vajon ez tagolójel, sorvégi elválasztójel vagy mellékjel akar-e lenni.

A kiadásra kerülő Vitkovics-kódex eredetijének forgatása készített a fordítói-másolói munka apró momentumainak kifürkészésére, a személyes benyomások továbbadására. A kódex provenienciája ismert, s ez majdan amúgyis olvasható lesz a kiadás előszavában, mégis néhány szót róla.

A kódex **másolat**, eredeti fordítása sokkal korábban készült, ezt archaikus elemei bizonyítják. Szerzeteseknek, illetőleg apácajelölteknek szóló regulákat, intelmeket, imádságokat tartalmaz. Egy téves megszólítás nem törlése is mutatja ezt: 75: „Zeretq fĳam leaŋqm” (a *leaŋqm* piros tintás betoldás a sorok között).

A kódex olyan nyelvjáráshoz tartozik, amelyre jellemző a középső nyelvállású magánhangzók használata (4: *neminemo*, *elqto* stb.) és a labializáló hajlam (5: *zuet*). Az *ime* 'ecce' szó következetes *emi* alakú használata (72, 95) esetleg a Dráva–Száva közti szlávóniai nyelvjárásra utalhat (l. TESz. *ime* a. az első adat erre az alakváltozatra, ÚMTSz., MTSz.).

A kódex számtalan, említésre méltó nyelvi, paleográfiai, stilisztikai érdekessége és megoldásra, kidolgozásra váró kérdéskörei közül a legfeltűnőbb

sajátsága, hogy alul mellékeles φ betűvel jelöli szándéka szerint következetesen nemcsak az \bar{o} hangot, ahogy ez ebben a korban szokásos, hanem az o -t (6: *Annac φ kaert*, 51: *m φ nja* stb.) és a mai köznyelvi a , u hangoknak a zártabb, illetőleg nyíltabb, középső nyelvválású, nyelvjárási o megfelelőjét is: 3: *meg L φ hatatlan* 'megcsalhatatlan', 6: *akar φ nc* 'akarunk', 15: *tart φ z φ nc*, 57: *ol φ j* 'aludj' stb. Ez azt a gondolatot veti fel, hogy valószínűleg **nem magyar anyanyelvű** volt a kódex fordítója vagy másolója. Ezt a feltevést — a betűhív átírás aprólékos munkájának köszönhetően — további momentumok erősítik meg.

Csaknem 30 szónak az írása a feltehetően idegen ajkú scriptor kiejtését tükrözi. Ha a másoló volt az idegen ajkú, úgy ezek az alakok mutathatják, hogy **alanyiséga, személyisége** feledtette vele a leírt betűkhöz való hűséget.

Ezek az adatok zömmel a mássalhangzók zöngétlenedését tükrözik: 6: *mak φ nkat* 'magunkat', 9: *tiztellet* (kétszer) 'tisztelted', *zolgaltat* 'szolgáltad', 13, 55: *teneket* 'teneked', 44: *ehessedmec* 'ehessed meg', 52: *estic* 'estig', 54: *k φ ssec* 'község', 60: *tehetet* 'teheted', *ayanl'at* 'ajánljad', 95: *iken* 'igen', 107: *te hozj φ t* 'tehozzád' stb.; de van példa az ellenkezőjére is: 13: *imaLagog* 'imádságok', 7: *Bizonsagong* 'bizonyosságunk', 92: *igeget* 'igéket' stb.

A döntő érv, amely az idegen ajkú író feltevést támogatja, egy német jövevénytörvény használata magyar megfelelőjével együtt: 64: „Se valakit toaba *meg* ne *strolol*’, *vag meg* ne *fejelmez*, hanem ha \bar{n} iluan istennec ellene vetkezc”. A német *(be)strafen* '(meg)büntet, (meg)fenyít' igét használja (vö.: NySz., MTSz. *Stróf* és *Strófol*, ÜMTSz. *Stráf*²), de szükségesnek találja megmagyarázni, mint ahogy szokásos volt ebben a korban a latin szavak esetében is: MargL. 16: *veloma auagj kezkenevye*.

A kódexíró nyelvében a sokszor használt, tehát rögzült nyelvtani vagy stilisztikai fordulatok, bizonyos **sztereotípiák** a fordításkor belekerülnek a szövegbe, a többszöri másolások pedig továbbviszik ezeket. Az *atyja* egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles alak a gyakori használat miatt rögzülhetett más esetekben is (bár ez nyelvjárásiasság is lehet): 8: „ima φ ad *att'adat*”, 15: „Zeret φ *att'amfya*”, 25: „Tiztelend φ *att'am*”, 28: „*att'asagodnac* el φ t φ ”, 92, 98: „Me \bar{n} ei zent *att'am*” stb. Érdekes viszont, hogy az *anya* egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles alakját — egy adat kivételével — a kódex nem jelöli: 74–5: „en vram cristus *iesusnac* keserues *a \bar{n} a*”, 77: „iesus latt'a φ keserues *a \bar{n} at*”, 97: „kezde [ti. Jézus] zentseges feiet, keserues *a \bar{n} a* fele bolat \bar{n} i”, 98: „lata φ tet az φ keserues *a \bar{n} a* maria”, 101: „az φ keserues *a \bar{n} an*”, 102: „az o ... *a \bar{n} au \bar{n} al*”; de: 89: „az φ keserues zentseges *a \bar{n} a*”.

A kódexíró nyelvi **szokásai** közül a magánhangzók időtartamának jelölésében mutatkozik egyrészt **következetlenség**. Például indokolatlanul írja-másolja a *bor* szót hosszú magánhangzóval: 48: *b φ or*, 49: *boor*; de: 48: *bort*,

továbbá: 52: *iqqb* 'jobb', 35: *iora* 'jóra', 36: *tqqb* 'több'; de: 16: *yoooc*, 81: *sidqqc* stb. Ez a következtetés az idegenajkúságra mutatna?

Következetesen jelöli viszont a magánhangzó időtartamát az egyes szám 2. személyű felszólító módban az *sz*-es és *v*-s változatú igetöví igék-nél (*lesz*, *tesz*, *vesz*, ezenkívül az *él*): 9: *leġ* (összesen 8 esetben), 58: *teġ* (összesen kétszer), 52: *el'*, 107: *Veeġ*. Továbbá az előbbi igék közül néhányban, egy *n*-es változatú igetöví igenél (*megy*) és az *ég* ige egyes szám 2. és 3. személyű kijelentő módjában a magánhangzó időtartamát: 12: *eg*, *teġ*, 46: *meġ*, 105: *leġ*.

Egy szótagú névszóokban (főnevek, melléknév, számnév, módosítószó, összesen 13 adat van erre a jelenségre): 26: *zeġ*, 28: *meġ*, 87: *neġ*, 108: *neġ*; de *uo.*: *neġ*.

Ezenkívül valamiféle rendszeresség mutatkozik a magánhangzó időtartamának jelölését illetően az egyes szenvedő képzős igék elbeszélő múlt idejű egyes szám 3. személyének írásában, összesen 16 esetben: 62: *adatġc*, *meġ foztatġc*, 89: *fel emelletġc*, 100: *le ešeġc* stb. Továbbá néhány ige felszólító és feltételes módú alakjában: 46: *bizoniġtassġc*, 71: *meġ gqzhetetneġc*, 80: *segellenġd* stb. Erre a jelenségre 7 adat található a kódexben. Hat adatban jelöli még a kódexíró a magánhangzó hosszúságát, de ebben nem következetes: 47: *embqrsġg*, 78: *keserqrsġg*, de *uo.*: *keserqrsġget* stb.

Hiába szemet gyönyörködtet a gothica cursiva betűkkel írt sorok látványa, mégis izgalmasabb egy törlésekkel, javítgatásokkal teli lap, amikor csak hosszas, a betűk duktusát nagyítóval végzett vizsgálódással lehet megállapítani a másoló szándékát. A **hibázásnak** a korábban említett okokon kívül megállapíthatók a tipikus **helyei** is a szövegben, a papíron. Különösen a **sorvégeken** elkövetett hiba gyakori. Ilyenkor vagy elhagy egy szótagot a scriptor, vagy kétszer írja le tévedésből. Erre a jelenségre 9 adat található, a másoló egyetlen esetben sem vette észre a tévesztést. (A javított alak tölem. — P. Zs.) VitkK. 28: *foga|simban* [*ɔ:fogadasimban*], 36: *meġ | meġ ġqnd*, *tqrdeldel|=messegel*, 41: *va|=mikoron* [*ɔ: valamikoron*], 93: *ellense|sege*, 103: *qꝛq|=Amen* [*ɔ: qꝛqke*] stb. **Lapfordulón** is akad téves szóismétlés: 81: *sidqqc* <*z*> | 82: <*sidqqc*> (itt a scriptortól származik a törlés).

A hasonmás kiadás — még a színes sem — tudja visszaadni az **emfati-kus** elemek látványát, de főként nem az érzelmi kisugárzását. Ezek a scriptor érzelmi túlfűtöttségét, vallásos áhítatát vagy didaktikus szándékát tükrözik, amelyek közül kiemelhetők a fontosnak tartott szavak színes, hevenyészett aláhúzásai, vagy például az érzelmi töltésű *kín* szóra kitett, legtöbbször színes vessző-ékezet sem lehet véletlen (18: *kínokat*, *kín*, 94: *kínban* stb.).

Ide sorolhatók a passio-jelenetek érzékletes leírásai, ahol minden egyes szó kezdőbetűje színes (zöld vagy piros, ezeket félkövérrel jelölöm) 18–9: *Arczql* veresenec ... *Ostorozasanac* ... *Táuis* coronazasanac ... *Arczql*

haġapalasanac ... *Kerezt fayanac ... Akaztq fara* fel fűgezteset ... *Ayakanac* hiruadatossagat, *Epeuelualo* italat", 71-2: *Arczql* veretic, *N'akqn* vttetic ... *Vas* zegekel által veretetic, *N'alakal* meg pōgdōstetic ... *Ecettel* ... itatatic, *Czuczauul* által veretetic". A hét halálos bűn felsorolásánál is színezi, sőt nagybetűvel írja a szavakat: 104: „*Keuel'segbql*, *fesvensegbql*, *Buġasagbql* [itt elfelejtett színezni], *Ireġsegbql*, *Torkossagbql*, *Haragossagbql*, *Restsegbql*".

A kor másolója-fordítója, aki iniciálékkal díszítette, vagy a fent említett módon színezte (illuminálta) írását, sokszor valóban illuminált állapotban végezte munkáját, mert miközben aszkétizmusra inti a novíciust vagy a novíciát (VitkK. 49: „a borba vizet ős ('önts') ... Mert a bor, emberi természetet zokta buġasagra <-> geryezteni"), másutt egy másik kódexíró így sóhajt fel: PozsK. 31: „yay hogh faradek Bor ythlan”. S hogy valóban nem vetették meg a világi hívságokat a kódexek későbbi olvasói, forgatói sem, a VitkK.-nek egy marginális bejegyzése mutatja: „O! mihi si liceret tecum consummere noctem Oscula centa tibi Elisabeta Darem”.